

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 4 (2007)

Επιχειρήματα για μια κριτική της κλασικής
θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου

Μαρία Κλη

doi: [10.12681/ethiki.22673](https://doi.org/10.12681/ethiki.22673)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κλη Μ. (2007). Επιχειρήματα για μια κριτική της κλασικής θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (4), 44–56. <https://doi.org/10.12681/ethiki.22673>

Επιχειρήματα για μια κριτική της κλασικής θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου

Μαρία Κλη

Εισαγωγή

Η διαμόρφωση της κλασικής θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου, στην οποία αναφέρεται το παρόν κείμενο, υπήρξε μια συνέπεια της ανάπτυξης του κινήματος του Διαφωτισμού στο πεδίο της πολιτικής σκέψης. Με την έννοια Διαφωτισμός, αναφερόμαστε στο κίνημα που εμφανίζεται από τον 17ο αιώνα και επισφραγίζει μια ιστορική μεταβολή που επηρεάζει την πολιτική και κοινωνική ύπαρξη των ανθρώπων για τους επόμενους αιώνες, ως τις μέρες μας. Σε μια απόπειρα περιγραφής της θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου, θα λέγαμε ο, τι πρόκειται για μια θεωρητική συμφωνία μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων, που θέτει τους όρους που καθιστούν νόμιμη την άσκηση εξουσίας από την κυρίαρχη κυβέρνηση επάνω στον λαό.

Στην Δυτική παράδοση κυριαρχούν δύο αντιμέτωπες τάσεις. Κατά την διατύπωση του Kropotkin, αυτές είναι «η ρωμαϊκή κι η λαϊκή παράδοση, η αυτοκρατορική κι η φεντεραλιστική, η εξουσιαστική κι η ελευθεριακή»¹. Στην παρούσα εισήγηση θα αναπτυχθούν εν συντομία κάποιες βασικές θεωρητικές θέσεις των εκπροσώπων του κοινωνικού συμβολαίου, εστιάζοντας περισσότερο στον John Locke και θα ακολουθήσει η απόπειρα κριτικής τους, βασιζόμενη σε επιχειρήματα της παράδοσης, που συνδέεται με τη δεύτερη τάση.

Θα δειχθεί εν συνεχεία, ότι οι αρχές των θεωρητικών του κοινωνικού συμβολαίου, αποκαλύπτονται ως αρχές της αυτοσυντήρησης. Η αυτοσυντήρηση αναδεικνύεται ως η αναπόδραστη σκοπιμότητα της αστικής

ζωής. Το αίτημα της αυτοσυντήρησης και η παραχώρηση δικαιωμάτων στον λαό εκ μέρους του κράτους, τίθεται στο στόχαστρο της κριτικής, διότι από την εποχή του Διαφωτισμού, ενώ τέθηκε σε λειτουργία για να κατοχυρώσει τις ελευθερίες των πολιτών, χρησιμοποιήθηκε μάλλον για την νομιμοποίηση της ίδιας της ιεραρχίας. Το αποτέλεσμά ήταν η παρεπόμενη έκπτωση της ίδιας της πολιτικής, εφόσον το περιεχόμενό της καθορίστηκε από όρους ξένους ως προς το νόμά της.

Οι αρχές του κοινωνικού συμβολαίου

Οι στοχαστές του Διαφωτισμού κατά τον 17ο αιώνα, διαμορφώνουν την θεωρία κοινωνικού συμβολαίου, επιχειρώντας την νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας. Η κρατική κυριαρχία θεμελιώνεται στους κανόνες που προέρχονται από την φυσική κατάσταση, οι οποίοι θεωρούνται πρότυπα των θεσπισμένων νόμων. Οι πολίτες εκχωρούν τις ελευθερίες τους, ενώ το κράτος δεσμεύεται να υπερασπίζεται τα φυσικά δίκαια των πολιτών και με αυτό τον τρόπο διατηρεί το κύρος και την ισχύ του. Σε αυτό το σημείο θα επικεντρωθούμε σε κάποιες βασικές αρχές των Διαφωτιστών², η κριτική εξέταση των οποίων, θα παρουσιασθεί στις ενότητες που έπονται.

Σύμφωνα με την χομπσιανή προσέγγιση του κοινωνικού συμβολαίου, η έξοδος από την φυσική κατάσταση δημιουργεί την αναγκαιότητα συγκρότησης μιας πολιτικής δύναμης, που θα είναι στο εξής το κράτος. Η ύπαρξή του κρίνεται αναγκαία διότι η φυσική κατάσταση περιγράφεται ως μια κατάσταση αγριότητας και σπαραγμού. Απαιτείται λοιπόν, η θέσπιση μιας συμφωνίας ανάμεσα στους φορείς της πολιτικής εξουσίας και στους ανθρώπους που θεωρούνται ανίσχυροι να περιφρουρήσουν τα δικαιώματά τους και να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Απαιτείται δηλαδή, η προστασία που μόνο το κράτος μπορεί να παρέχει.

Μια άλλη θέση των Διαφωτιστών στηρίζεται στην αντίληψη ότι ο βασικός εν ισχύ νόμος στην φυσική κατάσταση είναι η αυτοσυντήρηση, έπεται ότι ο ίδιος αυτός νόμος αποτελεί και την ιδρυτική αρχή της οργανωμένης πολιτείας. Οι ελευθερίες των πολιτών, εκχωρούνται στο

συμβαλλόμενο κράτος προκειμένου εκείνο να περιφρουρεί τα συμφέροντά τους. Η εκχώρηση των φυσικών δικαίων από το άτομο στο σύνολο, υποχρεώνει την εξουσία να μεριμνά για την συντήρηση των μελών της, ενώ εκείνα δεσμεύονται να αποδέχονται τις αποφάσεις της.

Μια τρίτη θέση συνοψίζεται στο εξής: κατά την θεωρία του Locke, η φυσική κατάσταση εγκαταλείφθηκε εξαιτίας του προβλήματος που δημιουργήθηκε γύρω από την απόλαυση του αγαθού της ιδιοκτησίας. Η έξοδος από την φυσική κατάσταση που είναι μια κατάσταση σχετικής ισότητας, τουλάχιστον στο ζήτημα της κτήσης, πραγματοποιείται επειδή κάποιος συγκέντρωσε περισσότερους πόρους από τους υπόλοιπους και προέκυψε με αυτό τον τρόπο, το ζήτημα της άνιση κατανομής των αγαθών. Καθίσταται έτσι αναγκαία η ύπαρξη του κράτους, αφού χρειάστηκε κάποιος που να ρυθμίζει τέτοιου είδους διαφορές, που προέκυψαν μεταξύ των ανθρώπων.

Ένα τέταρτο θέμα που προκύπτει, είναι ότι η έννοια της ιδιοκτησίας φαίνεται να παίζει κεντρικό ρόλο στην θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου. Ο Locke επιχειρεί να κατοχυρώσει το αγαθό της ελευθερίας μέσω της διττής σημασίας της ιδιοκτησίας. Εκτός από την κλασσική έννοια, που αναφέρεται στην κατοχή υλικών πραγμάτων, ο ίδιος αναγνωρίζει την ιδιοκτησία της υλικής υπόστασης και την ιδιοκτησία της προσωπικότητας. Με την αναγνώριση αυτής της νέας προέκτασης, κατοχυρώνει θεωρητικά το απαραβίαστο δικαίωμα της ελευθερίας του ατόμου. Με την πρώτη σημασία που αποδίδει στην έννοια της ιδιοκτησίας, εξασφαλίζεται το δικαίωμα του ανθρώπου στη ζωή, ενώ με την δεύτερη, διασφαλίζεται το δικαίωμα της ελεύθερης βούλησης. Για τον Locke η ιδιοκτησία αποτελεί απαραίτητο όρο για την διασφάλιση των πολιτικών ελευθεριών. Παρόλο που οι πολίτες δεσμεύονται, σύμφωνα με τη θεωρία, να επιδεικνύουν υπακοή στο κράτος, ο Locke δεν παραλείπει να τους αναγνωρίσει το δικαίωμα της αμφισβήτησης και της αντίστασης απέναντι σε μια εξουσία που αποκαλύπτεται ως άδικη, που δεν τηρεί εν τέλει την συμφωνία.

Για μια ταραχώδη εποχή πολέμων και επαναστάσεων, σαν κι αυτή που

συνέγραψε τα έργα του ο Locke, οι ιδέες του φαίνονται επαναστατικές. Ωστόσο σήμερα, η αρχή της αυτοσυντήρησης, ως η βασική λογική που διέπει την νεότερη πολιτική αντίληψη και ο θεσμός της ιδιοκτησίας, δεν παρέχουν κανένα εχέγγυο ορθής διαχείρισης των πολιτικών ζητημάτων. Η εφαρμογή των ιδεών του διαφωτισμού από τις κυβερνήσεις του νεότερου Δυτικού κόσμου, οδήγησε στον περιορισμό των ενεργειών για την διεκδίκηση των ελευθεριών και στην αδυναμία εκδήλωσης αντίστασης απέναντι στην πολιτική εξουσία εκ μέρους των πολιτών.

1. Ενάντια στη θέση του Locke περί αναγκαίας συγκρότησης του κράτους

Οι μικρές κοινωνίες ή φυλές της Δύσης, πριν ακόμη πραγματοποιηθεί η συγκρότηση του κράτους, είχαν επινοήσει τρόπους για την αντιμετώπιση τόσο του προβλήματος της ιδιοκτησίας, όσο και εκείνο της ανθρωποκτονίας³, για παράδειγμα γνωρίζουμε ακόμη και σήμερα για φυλές της Αρκτικής ζώνης ότι για μισό και πλέον αιώνα δεν υπήρξε φόνος μεταξύ των μελών της φυλής. Η παραπάνω θέση του Kropotkin, θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως απάντηση απέναντι στην αρχή που διατυπώνει ο Locke, πως το κράτος δημιουργήθηκε για να περιφρουρεί τα δικαιώματα της ζωής και της ιδιοκτησίας⁴, για τους ανθρώπους οι οποίοι εξαιτίας της ανταγωνιστικής κατάστασης που επικρατούσε μεταξύ τους, θεωρήθηκαν ανίκανοι να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους.

Έχει υποστηριχθεί συχνά, ότι χωρίς το κράτος δεν θα υπήρχε κοινωνική συμβίωση ή ότι η έλλειψη του κράτους, οδηγεί στον πόλεμο όλων εναντίων όλων. Μια τέτοια άποψη αποκαλύπτει μία σύγχυση μεταξύ της έννοιας του κράτους και εκείνης της κοινωνίας. Το νεότερο κράτος με την μορφή που το γνωρίζουμε, κάνει την εμφάνισή του μόλις τον 16ο αιώνα. Το να υποστηρίζει κανείς την παραπάνω Χομπσιανή θέση⁵, είναι σαν να παραγνωρίζει το γεγονός ότι η ανθρώπινη κοινωνία υπήρχε χιλιάδες χρόνια πριν την ίδρυση του νεότερου κράτους. Το κράτος είναι μια μόνο από τις μορφές που υιοθέτησε η κοινωνία στην ιστορική της πορεία. Η μορφή της ανθρωπότητας, όπως παρουσιάζεται από

ορισμένους θεωρητικούς του κοινωνικού συμβολαίου, δηλαδή μικρές απομονωμένες οικογένειες με διαρκείς πολέμους μεταξύ τους, έρχεται σε σύγκρουση με την άποψη του Kropotkin: μια σειρά θεσμών και ένας ολόκληρος κώδικας ηθικής, είχαν ήδη αναπτυχθεί στη διάρκεια της πρωτόγονης περιόδου. Αυτές οι αρχές επιβλήθηκαν από ήθη και παραδόσεις χωρίς να τις επιβάλει μια ρητή εξουσία.

Ο Kropotkin αντικρούει την θέση του Locke περί αναγκαιότητας του κράτους ως ρυθμιστή των ιδιοκτησιακών διαφορών, ανατρέχοντας στα πορίσματα της ανθρωπολογίας: η συσσώρευση της ατομικής ιδιοκτησίας, δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, αφού τα πράγματα καίγονταν ή θάβονταν μαζί με το σώμα του νεκρού. Μάλιστα, ακόμη και σήμερα σε κάποιες από τις τελετουργίες των 'πολιτισμένων' ανθρώπων, βρίσκουμε ίχνη αυτού του εθίμου. Τέτοια περίπτωση αποτελούν οι Κινέζοι, οι οποίοι καίνε χάρτινα ομοιώματα των προσωπικών αντικειμένων του νεκρού. Αν και κάτι τέτοιο δεν ίσχυε στην περίπτωση της περιουσίας της γης, η κοινότητα ήταν σε θέση να ρυθμίζει τέτοιου είδους ζητήματα.

Επίσης, το ταμπού του 'χυμένου αίματος' δείχνει πως οι ανθρώπινες φυλές είχαν επινοήσει τα δικά τους έθιμα για την αποφυγή του φόνου. Η θέα του αίματος, προκαλούσε έναν τρόμο στον πρωτόγονο άνθρωπο και αυτό μαρτυρά ο κανόνας, που για κάθε χυμένη σταγόνα αίματος, απαιτούσε να χάσει ο επιτιθέμενος ίση ποσότητα από το δικό του αίμα. Ο φόνος μέσα στη φυλή ήταν κάτι αδιανόητο. Μάλιστα σήμερα έχουμε τα παραδείγματα των Ινοϊτών ή των Αλέτιων για τους οποίους γνωρίζουμε ότι μεταξύ των ατόμων της φυλής, δεν είχε γίνει φόνος για πενήντα ή εξήντα χρόνια.

Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου έγινε ένα όπλο ενάντια στο θεικό δικαίωμα των βασιλιάδων. Ο Kropotkin δίκαια παραδέχεται τις υπηρεσίες που προσέφερε στο παρελθόν, ωστόσο υποστηρίζει πως η εμπειρία του νεότερου κράτους έδειξε πως «πρέπει να θεωρηθεί λαθεμένη»⁶. Επίσης, ο ίδιος υπενθυμίζει ότι ισχυροί άνθρωποι δεσμοί υπήρχαν πολύ πριν δημιουργηθεί ο θεσμός της πατριαρχικής οικογέ-

νειας και του κράτους. Η μαρτυρία αυτή, αποκτά αξία αν αναλογιστεί κανείς πως οι σημερινές κυβερνήσεις έχουν επικρατήσει ως εκπολιτιστές της ανθρώπινης φυλής.

2. Διάσταση θεωρίας κοινωνικού συμβολαίου και ιστορικής συγκρότησης του θεσμού του κράτους

Οι θεωρίες της προ-πολιτικής κατάστασης και του κοινωνικού συμβολαίου, αποτελούν και οι δύο μυθώματα που αποσκοπούν στην εκ των υστέρων δικαιολόγηση, του μοντέλου πολιτικής διακυβέρνησης που επικράτησε. Είναι εύλογο ότι δεν ενδιαφέρουν εδώ η ακριβής ιστορική στιγμή και αλήθεια. Παρά ταύτα όμως, η θεωρία αναφέρεται στο αίτιο της συγκρότησης της πολιτικής κοινωνίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά την εποχή των Διαφωτιστών -την εξασφάλιση δηλ. μέσω μιας συμφωνίας της επιβίωσης, της ισότητας και της ιδιοκτησίας- και θα πρέπει να επισημανθεί η απόκλιση που παρουσιάζει η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου από την ιστορική συγκρότηση του έθνους-κράτους.

Από τον 19ο αιώνα κυρίως, αρχίζουν να αναπτύσσονται απόψεις σχετικά με την ίδρυση του κράτους, που δεν συμβαδίζουν ακριβώς με την κλασική αντίληψη του κοινωνικού συμβολαίου. Ο Kropotkin σε μια προσπάθεια διερεύνησης του ιστορικού ρόλου του κράτους από την εποχή ιδρύσεώς του, παρουσιάζει μια διαφορετική όψη της Μεσαιωνικής κοινωνίας από τον 12ο αιώνα, όταν η κοινότητα του χωριού στηριζόταν στην αλληλοβοήθεια και οι αδελφότητες που πιθανώς να ξεπερνούσαν τα όρια του χωριού, συντελούσαν στην στήριξη της αλληλεγγύης των τεχνιτών. Με τα χρόνια, υπερασπιστές των περιοχών απέναντι στους ξένους της περιοχής, ορίζονται μικρές συμμορίες τυχοδιωχτών με κάποιον επικεφαλής. Αυτός αρχίζει να αποκτά προνόμια περισσότερα από τους καλλιεργητές, συγκεντρώνει περιουσία και θέτει τα θεμέλια της στρατιωτικής κυριαρχίας. Οι δικαιοδοσίες του δικαστή και του στρατιωτικού αρχηγού, συγκεντρώνονται στο ίδιο πρόσωπο. Οι άνθρωποι έγιναν σταδιακά υποτελείς, οι τεχνίτες έχασαν την αυτονομία που είχαν ως τεχνίτες και όπως οι αγρότες, έχασαν τις περιουσίες τους.

Αργότερα, η Λουθηρανή Μεταρρύθμιση θα εκμεταλλευθεί την επανάσταση των κοινοτιστικών κινήματων, που αναπτύχθηκαν στη σκιά του κοινωνικού συμβολαίου, προς όφελος όχι της πολιτικής όπως διατεινόταν, αλλά χάρη του ισχυρού κράτους. Η Hannah Arendt στο έργο της 'Η ανθρωπίνη κατάσταση', δείχνει πως ο διαχωρισμός μεταξύ εκκλησίας και κράτους δεν πραγματοποιείται χάρη μιας επιστροφής στην πολιτική, αλλά χάρη της απαλλοτρίωσης και της παρεπόμενης αλλοτρίωσης. Η ιδιοκτησία μέσα από αυτή την διαδικασία γίνεται θεμελιώδης όρος της εγκοσμιότητας⁷.

Με την μαρτυρία της Arendt σχετικά με την Μεταρρύθμιση, συνάδει και η άποψη του Kropotkin: «Η Λουθηρανή Μεταρρύθμιση, που είχε ξεπηδήσει μέσα από το λαϊκό κίνημα των Αναβαπτιστών, υποστηρίχθηκε από το κράτος, έσφαξε το λαό και σύντριψε το κίνημα απ' το οποίο είχε αντλήσει αρχικά τη δύναμή της»⁸. Ο Κονδύλης παρουσιάζει το νεότερο κράτος να αναλαμβάνει την κυριαρχία την οποία προηγουμένως κατείχε η εκκλησία και αναφέρει πως τέτοιου είδους σχέσεις αρχικά διαφαίνονται στον Αυγουστίνο: «Εξουσία σημαίνει εδώ μέριμνα και πρόνοια, διατάζει ο ισχυρότερος ο οποίος μεριμνά και προνοεί και υπακούει ο πιο αδύνατος, ο οποίος είναι αποδέκτης της μέριμνας και της πρόνοιας. Μπορούμε να πούμε ότι όποιος διατάζει δίκαια είναι με ένα βαθύτερο νόημα, υπηρέτης των άλλων»⁹.

Αξίζει να σημειωθεί πάντως, ότι το μεγαλύτερο μέρος των νεότερων ανακαλύψεων, προέρχονται από αυτή την περίοδο των ελεύθερων πόλεων. Η παλιά εμπορική συντεχνία από υπηρέτης που ήταν της πόλης, μετατράπηκε σε μεσάζοντα που πλουτίζει για λογαριασμό του, δια μέσω του εμπορίου αυτού. Οι μικρές κοινότητες μεταβάλλονται σε μικρά κράτη και αναπόφευκτα απορροφούνται με τον καιρό από μεγαλύτερα.

Ο 16ος αιώνας που κατέχει ένα μεγάλο μέρος σφαγών και πολέμων, αποτελεί τον αγώνα του εκκολλαπτόμενου κράτους ενάντια στις ελεύθερες πόλεις και ομοσπονδίες. Εκεί όπου η δουλοπαροικία είχε καταργηθεί, εμφανίζεται ξανά υπό νέες μορφές. Η πραγματική ίδρυση του κράτους φαίνεται να στηρίζεται σε πολέμους και όχι συμφωνίες, σε περιορισμό

και όχι παραχώρηση των ελευθεριών. Τα ισχυρά κράτη του νεότερου Δυτικού κόσμου φαίνονται να αναδύθηκαν μέσα από αιματηρές μάχες και κυρίως μέσα από την κατάπνιξη των λαϊκών εξεγέρσεων.

3. Ιδιοκτησία και πολιτική δράση

Σκοπός συγκρότησης της πολιτικής κοινωνίας κατά τον Locke, είναι η προστασία του αγαθού της ιδιοκτησίας και η απόλαυσή του, σε συνθήκες ειρήνης και ασφάλειας. Ο Locke θέλησε να κατοχυρώσει την αυτονομία του ατόμου ως σώμα και πρόσωπο, μέσω μιας έννοιας κατά κανόνα απομακρυσμένης από την ανθρώπινη υπόσταση. Αν και είναι αληθές, πως η ιδιοκτησία μιας στοιχειώδους περιουσίας αρχικά συντελούσε στην διατήρηση του ανθρώπου στη ζωή και στην διατήρηση της ελευθερίας του, στις σύγχρονες δημοκρατίες το αγαθό της ιδιοκτησίας όχι μόνο δεν εγγυάται την πολιτική ελευθερία, αλλά καταλήγει να θέτει περιορισμούς στην ίδια την πολιτική δράση.

Η διαμόρφωση του κοινωνικού συμβολαίου, ιδίως κατά την Λοκιανή εκδοχή, στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην έννοια της ιδιοκτησίας¹⁰, γεγονός που επηρέασε τον ρόλο που κατείχε ο θεσμός αυτός, σε όλα τα φιλελεύθερα καθεστώτα της Δύσης. Τα πρώτα στάδια του καπιταλισμού μετά την μεταρρύθμιση, σηματοδοτούνται από την μεγάλη αποστέρηση πολλών ομάδων του πληθυσμού από την απαραίτητη, για την διαβίωσή τους, ιδιοκτησία¹¹. Η αποστέρηση αυτών των ομάδων, μιας θέσης μέσα στον κόσμο και η ολοκληρωτική έκθεσή τους στις ανάγκες της ζωής, δημιούργησε τόσο την πρωταρχική συσσώρευση του πλούτου, όσο και την δυνατότητα μετατροπής αυτού του πλούτου σε κεφάλαιο μέσω του μόχθου: «Η νέα ιδιοκτησία επενδύθηκε ξανά στην διαδικασία της παραγωγής, για να προκαλέσει νέες απαλλοτριώσεις, μεγαλύτερη παραγωγικότητα και περισσότερη οικειοποίηση»¹².

Στα φιλελεύθερα καθεστώτα δεν τίθεται κάποιο όριο στην ατομική ιδιοκτησία που να λαμβάνει υπόψη τον βαθμό συντήρησης τόσο του ατόμου, όσο και της ευρύτερης ομάδας¹³. Η εγωιστική φύση των σύγχρονων κοινωνιών δίνει έμφαση στην εκπλήρωση των ατομικών στό-

χων, στην επέκταση της ιδιοκτησίας και στην απεριόριστη δυνατότητα κατανάλωσης. Το δικαίωμα της αντίστασης αίρεται τόσο εξαιτίας της επικρατούσας ατομικής ηθικής, όσο και εξαιτίας των ισχυρότων θεσμών. Η εγγενής ηθική ισότητα των πολιτών που αναδεικνύει η πολιτική θεωρία οφείλει να μετασχηματιστεί σε πολιτική ισότητα. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει την οικονομική ισότητα. Όμως, όσο αυξάνουν οι ιδιοκτησίες, αυξάνουν και ανάγκες αστυνόμευσης, τιμωρίας και επέκτασης της ήδη υπέρμετρης κρατικής οργάνωσης. Οδηγούμαστε καταυτό τον τρόπο, σε περιορισμό των ελευθεριών.

Οι άνθρωποι προκειμένου να διαφυλάξουν τα αγαθά που πορίζονται μέσω του μόχθου και της εργασίας, εγκρίνουν ολοένα πιο ισχυρούς μηχανισμούς προστασίας. Ενώ από την άλλη η κρατική εξουσία, εξασφαλίζει την υπακοή των πολιτών και την καταστολή των αντιδράσεων. Οι μηχανισμοί αυτοί λειτουργούν με τη διαρκώς αυξανόμενη εκχώρηση δικαιωμάτων και τον ταυτόχρονο περιορισμό των ατομικών ελευθεριών. Ο περιορισμός των ελευθεριών λειτουργεί κατά βάση προς όφελος ομάδων που κατέχουν την υλική ιδιοκτησία και είναι ευνοούμενες του κράτους, το οποίο οφείλει να εξασφαλίσει πρώτα την δική του αυτοσυντήρηση και έπειτα των πολιτών του. «Η υπερβολική αύξηση της ιδιοκτησίας ορισμένων οδηγεί στον περιορισμό της ελευθερίας όσων δεν συμμετέχουν σε αυτή την αύξηση»¹⁴. Με αυτό τον τρόπο προκύπτει κοινωνική ανισότητα, την οποία οι θεσμοί τείνουν να αποκρύπτουν, λειτουργώντας βάσει των νόμων της συντήρησης.

Καθίσταται σαφές πως η παροχή υπηρεσιών, συνιστά έναν τρόπο περιορισμού των δραστικών κινήσεων. Διότι, προκειμένου να μην χάσει τις παροχές, ο άνθρωπος εξακολουθεί να διάγει τον συγκαταθετικό βίο της καθημερινότητας. Το κοινωνικό συμβόλαιο, θεωρητικά δεσμεύει τους συμβαλλόμενους πολίτες να υπακούν, με αντάλλαγμα την παροχή ασφάλειας. Ωστόσο η καταπάτηση της ηθικής και πολιτικής ισότητας, συνιστά απαραίτητο αίτιο εκδήλωσης πολιτικής αντίστασης και σκοπός της πολιτικής εξουσίας είναι να αποφύγει με κάθε τρόπο την εκδήλωση της αντίδρασης αυτής.

4. Ο παράγοντας της αυτοσυντήρησης στο κοινωνικό συμβόλαιο

Με την συγκρότηση πολιτικής εξουσίας, πραγματοποιείται, θεωρητικά, μια συμφωνία μεταξύ των ανθρώπων και των φορέων της εξουσίας. Στον Locke, η κυβέρνηση διατηρεί την εξουσία για όσο διάστημα εξασφαλίζει στους πολίτες τα αναγκαία. Στις σύγχρονες δημοκρατίες η μορφή της ανταλλαγής που έχει λάβει η σχέση μεταξύ κυβέρνησης και πολίτη, καταλήγει να αναιρεί την δυνατότητα ανανέωσης των πολιτικών θεσμών. Η ωφελμιστική αρχή, για την οποία όλα τα πράγματα ανάγονται σε μέσα για την επίτευξη κάποιου άλλου σκοπού, καθάίρεσε τις αξίες των πραγμάτων καθ'αυτών και κατέστησε την πολιτική, μέσον για την εξυπηρέτηση των αναγκών. Η πολιτεία οργανώνεται με σκοπό να εξασφαλίσει την αυτοσυντήρηση. Η πολιτική εξουσία μπορεί να λαμβάνει τις αποφάσεις που θεωρεί πως οδηγούν προς αυτή την κατεύθυνση, ενώ ο ρόλος του πολίτη περιορίζεται στο δικαίωμα ψήφου και στην παθητική αποδοχή των πολιτικών αποφάσεων.

Με την ανάδειξη της αυτοσυντήρησης, της θέλησης δηλαδή για επιβίωση ως βασικού σκοπού συγκρότησης της πολιτικής κοινωνίας, η φυσική δύναμη γίνεται ο κανόνας που επικρατεί στην πολιτική. Η αυτοσυντήρηση και η αυτοκίνηση, γίνονται όπως λέει ο Κονδύλης μέσα στην υλιστική τάση της κοσμοθεώρησης των νέων χρόνων, κεντρικά μοτίβα. «Η potentia, η Αριστοτελική δύναμις, αντικαθίσταται από την ισχύ με την νεότερη σημασία, την ισχύ που εκδηλώνεται ακατάπαυστα δίχως τελεολογικά προκαθορισμένους σκοπούς»¹⁵. Το χαρακτηριστικό του ανθρώπου το οποίο επικράτησε ήταν εκείνο του ζώντος οργανισμού, του οποίου η επιβίωση βασίζεται στην ενσωμάτωση και κατανάλωση ύλης.

Συνεπάγεται από τα παραπάνω, ότι η επιθυμία του ανθρώπου για καλύτερη ικανοποίηση των αναγκών του, τον ωθεί προς την κατεύθυνση της συντήρησης της πολιτείας και των θεσμών. Η παραπάνω αρχή, η οποία προκύπτει από την θεωρία του Locke, λέγεται συχνά, πως βρρίσκε-

ται σε συμφωνία με τον κλασικό ορισμό του Αριστοτέλη, που θέλει τον άνθρωπο 'ζώο φύσει πολιτικό'. Ωστόσο, η έννοια του πολιτικού στην κλασική φιλοσοφία είναι μια έννοια ποιοτικά διαφοροποιημένη από την έννοια της αυτοσυντήρησης.

Η παραπάνω διάσταση αποτυπώνεται στην αρχαία ελληνική αντίληψη κατά την οποία ιδιωτικός και πολιτικός βίος διαχωρίζονται απόλυτα. Σε αντιδιαστολή με τη σύγχρονη προσέγγιση, η μέριμνα για την συντήρηση της ζωής τόσο του ατόμου, όσο και του είδους, στην αρχαιότητα ανήκε αποκλειστικά στην ιδιωτική σφαίρα του οίκου, ενώ στην πόλη ο άνθρωπος εμφανιζόταν 'κατ' αριθμόν', ως μοναδική προσωπικότητα. Η αναγκαιότητα του ανθρώπου ως έμβιου όντως, πρέπει να υπερνικηθεί προτού αρχίσει το πολιτικό ευ ζειν και μπορεί να υπερνικηθεί μόνο διαμέσου της κυριαρχίας, κατά συνέπεια, η ελευθερία του 'ευ ζειν' στηρίζεται στην κυριάρχηση της αναγκαιότητας¹⁶.

Στην αρχαία ελληνική γραμματεία και πολιτική, η πολιτική κοινωνία συγκροτείται όχι απλώς για λόγους απόλαυσης ή προστασίας, αλλά διότι οι άνθρωποι είναι έλλογα όντα σε θέση να διαμορφώσουν από μόνοι τους τις συνθήκες υπό τις οποίες διαβιούν, να λαμβάνουν αποφάσεις από κοινού, έπειτα από συζήτηση και να προχωρούν στην ουσιώδη για τον άνθρωπο ικανότητα της πράξης. Στην πορεία των νεότερων χρόνων, σημειώνεται η υποκατάσταση της πολιτικής πράξης από την κατασκευαστική δραστηριότητα. Η γνώση και σχεδιασμός τίθενται στους σκοπούς της αυτοσυντήρησης¹⁷. Το πολιτικό πεδίο, που είναι τόπος συλλογικής λήψης και εκτέλεσης αποφάσεων, μετατρέπεται σε πεδίο κυριαρχίας. Η κυριαρχία θεμελιώνεται επάνω στην ανάγκη της αυτοσυντήρησης. Η πολιτική δραστηριότητα για τους αρχαίους αποτελούσε ιδανικό και καθήκον, ενώ για τους νεότερους αποτέλεσε έναν τρόπο εξυπηρέτησης των αναγκών. Μια κοινωνία θεοπισμένη επάνω στην αρχή της αναγκαιότητας, γίνεται αναπόφευκτα υποτελής των αναγκών της.

Επίλογος

Από τους νεότερους χρόνους, η έννοια της εξουσίας αποκτά το νόημα της μέριμνας και της πρόνοιας. Η ευθύνη για την συντήρηση της κοινότητας, μετατίθεται από την θεική κυριαρχία στην κοσμική εξουσία. Η ανάληψη της προστασίας των πολιτών από το κράτος, φαίνεται ότι επέφερε την ίδια την παρακμή της έννοιας της πολιτικής και την αποχή των ατόμων από την πολιτική πράξη.

Με την διάλυση των κοινοτήτων, κατά το τέλος του Μεσαίωνα, διαμορφώνεται μια ισχυρή αρχή που είναι επιφορτισμένη με την ευθύνη να δρα εκ μέρους της 'βούλησης' των πολιτών, ενώ εκείνοι δεσμεύονται να δείχνουν υπακοή σε αυτή την ανώτερη αρχή. Το δικαίωμα της αντίστασης απέναντι σε αυτή την εξουσία, που επιχειρούν να κατοχυρώσουν οι θεωρητικοί του συμβολαίου, ακυρώνεται εξαιτίας της εκμετάλλευσης των αρχών του Διαφωτισμού από τις κατοπινές κυβερνήσεις. Σε αυτή την περίπτωση οι αρχές του κοινωνικού συμβολαίου, δεν χρησίμευσαν τόσο στην εξασφάλιση της συμμετοχής του ατόμου στην πολιτική όσο στην κατοχύρωση της νομιμότητας της πολιτικής ισχύος.

Η νεότερη πολιτική θεωρία περιορίζεται από τα αδιέξοδα του ωφελισμού, ο οποίος παγιδύεται σε μια ατέλειωτη αλυσίδα μέσων και σκοπών, χωρίς να καταλήγει ποτέ σε κάποια αρχή η οποία θα μπορούσε να δικαιώσει την κατηγορία των μέσων και του σκοπού δηλ. την ίδια την ωφελιμότητα¹⁸. Γιατί η ωφελιμότητα όταν παγιωθεί ως νόμιμη, γεννά την απουσία νοήματος. Σε έναν κόσμο όπου οι σκοποί διαρκούν λίγο και μετατρέπονται πάλι σε μέσα, η ίδια η ανθρώπινη κοινωνία χρησιμεύει και αυτή ως μέσον αλλά όχι ως αυτοσκοπός.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. P. Kropotkin, *Το κράτος και ο ιστορικός του ρόλος*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1985, σελ.66.
2. Ανάμεσα στις θέσεις των Hobbes, Locke και Rousseau υπάρχουν πολλές συγκλίσεις και αποκλίσεις. Ωστόσο η κλασική θεωρία κοινωνικού συμβολαίου, στην προκειμένη περίπτωση εξετάζεται σαν ενιαία θεωρία, με βάση τα κοινά σημεία, που είναι δυνατό να εντοπισθούν στους τρεις θεωρητικούς.
3. Βλ. P. Kropotkin, ο.π, σελ.12.
4. «Το πόσο φυσικός είναι ο θεσμός της υλικής ιδιοκτησίας δεν είναι ασήμαντο ζήτημα, όμως εκείνο που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ότι η προάσπιση του αποτελεί αίτιο της μετάβασης από την φυσική κατάσταση στην πολιτική κοινωνία». Γ. Ν. Πολίτης, *Το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής και η φιλοσοφία του John Locke*, Έννοια, Αθήνα 2004, σελ.62.

5. Ο Hobbes, σε αντίθεση με τον Rousseau και μια μεγάλη παράδοση που τρέφει εμπιστοσύνη απέναντι στην καλή φύση του ανθρώπου, θεωρεί τον άνθρωπο από την φύση του κακό. Εκεί όπου απουσιάζει η οργανωμένη τάξη, σύμφωνα με τον Hobbes, ο άνθρωπος για τον άνθρωπο είναι λύκος.
6. Ρ. Κροτοκίν, ό.π., σελ. 11.
7. Βλ. Η. Arendt, *Η ανθρώπινη κατάσταση*, Γνώση, Αθήνα, σσ. 341-342.
8. Ρ. Κροτοκίν, ό.π., σελ. 44.
9. Π. Κονδύλης, *Η ηδονή, η ισχύς, η ουτοπία*, Στιγμή, Αθήνα 2000, σελ. 67.
10. «η ηθική αποδοχή της πολιτικής εξουσίας γίνεται εξαιτίας του σκοπού χάριν του οποίου θεσπίστηκε, της πρόσπισης δηλαδή της ιδιοκτησίας, με την πολλαπλή σημασία που ο συγγραφέας της Δεύτερης Πραγματείας αποδίδει στον όρο». Γ.Ν. Πολίτης, ό.π., σελ. 62.
11. Η διαδικασία της απαλλοτρίωσης που δημιουργεί μεγαλύτερη παραγωγικότητα σήμερα είναι εμφανής τόσο στις χώρες του πρώην Ανατολικού μπλοκ, όπου την κατάρρευση του καθεστώτος διαδέχθηκαν τα πρώτα στάδια του καπιταλισμού όπως και στην Μέση Ανατολή με τους πρόσφατους πολέμους, όπου στην ισοπέδωση ολόκληρων πόλεων διαδέχεται η διαδικασία της ανοικοδόμησης από τις ισχυρά κράτη της Δύσης.
12. Βλ. Η. Arendt, ό.π. σελ. 34.
13. Ο Locke θεωρούσε πως κάθε άτομο πρέπει να έχει στην κατοχή του τόσα μόνο αγαθά όσα είναι απαραίτητα για να είναι αυτόρκης, έτσι ώστε τα αγαθά να επαρκούν για όλους.
14. Βλ. Γ.Ν. Πολίτης, ό.π., σελ. 95.
15. Βλ. Π. Κονδύλης, ό.π., σσ. 72-73.
16. Πρβλ. Η. Arendt, *Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*, Λεβιάθαν, Αθήνα 1996, σελ.185
17. Για την εκμετάλλευση της αναγκαιότητας της αυτοσυντήρησης από την πολιτική αρχή, ο Murray Bookchin γράφει: «Ο ανθρώπινος λόγος και η γνώση έχουν υπηρετήσει στόχους αυτοσυντήρησης και αυτό-μεγιστοποίησης κάνοντας χρήση μιας τυπικής λογικής σκοπιμοτήτων, μιας λογικής που οι εξουσιαστές επιστράτευσαν για κοινωνικό έλεγχο και την χειραγώγηση της κοινωνίας. Αυτές οι μέθοδοι έχουν τις ρίζες τους στο ζωικό βασίλειο των απλών επιλογών 'μέσων-σκοπών' για την επιβίωση». Murray Bookchin, *Ιστορία πολιτισμός και πρόοδος*, Ισνάφι, Ιωάννινα 2005, σελ. 48.
18. Αντίστοιχα, σχετικά με τον Λόγο στην Διαλεκτική του Διαφωτισμού διαβάζουμε «η κατεστημένη αστική τάξη πραγμάτων λειτουργικοποίησε εντελώς τον λόγο, ο οποίος μετατράπηκε σε σκοπιμότητα χωρίς σκοπούς και γι' αυτό ακριβώς μπορεί να τεθεί στην υπηρεσία οποιουδήποτε σκοπού». Μ. Χορκχάιμερ - Τ. Αντόρνο, *Η Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Νήσος, Αθήνα, 1996, σελ.154.